

איטלקים, ספרדים, אשכנזים ואנוסים: שמות המשפחה של יהודי איטליה

ג'ובנה ברוך

שמל משפחת אסקלרי, כתובה משנת 1873 (באדיבות מוזאון יהדות איטליה)

מיקומה הגאוגרפי הייחודי של איטליה

איטליה העמידה במשך מאות שנים בצומת דרכים בין מזרח למערב, וכך גם בין יהדות ספרד והמזרח לבין יהדות אשכנז. לפיכך נחלקו יהודי איטליה לארבע קבוצות עיקריות לפי ארצות המוצא: איטלקים, גרמנים-אשכנזים, לבנטינים (ספרדים) ופונטינים (אנוסים). ארבע קהילות אלו שמרו על מסורותיהן ומנהגיהן בגטאות השונים שהתגוררו בהם באיטליה, ורק במאה ה-19 התמזגו ביניהן, עם נפילת חומות הגטאות. כיום מעידים בעיקר שמות המשפחה הנושנים, שנשמרו מאות ואפילו אלפי שנים, על מוצאה של כל משפחה.

לאחר חורבן הבית השני, בשנת 70 לספירה, הובאו יהודי ארץ ישראל כשבוים לרומא. על פי המסורת הביא עמו טיטוס ארבע משפחות יהודיות מכובדות כדי לפאר את מצעד הניצחון ברומא. מקצת המשפחות שמרו על השם העברי המקורי עד היום, דוגמת משפחת "מן הענבים" - "ענו" - Anav, ומשפחות ותיקות אחרות הסכו את שמותיהן לאיטלקית: "מן הנערים" הפכה ל-De Fanciulli או De Putti, "מן התפוחים" ל-De Pomis, "מן האדומים" ל-De Rossi ו"מן הזקנים" הייתה ל-De Vecchio. בימי הביניים הודחו יהודי איטליה בשמם הפרטי, בתוספת ציון שם האב לאחר הקידומת "די". אולם כשכשלהי המאה ה-15 החלו איטלקים מכל שדרות החברה להצמיד לשמות הפרטיים גם שמות משפחה, חשו היהודים כי כדי לא להפוך לחריגים צריכים אף הם לאמץ שמות חדשים. הכוהנים והלוויים, אגב, נשאזו זה מכבר גם שמות איטלקיים, Sacerdoti ו-Servi, בהתאמה, הקבוצה הגדולה ביותר של שמות משפחה איטלקיים יהודיים נגזרה משמות גאוגרפיים של מדינות, מחוזות, ערים ואף שכונות איטלקיות. כך אנו מוצאים שמות משפחה דוגמת: Portaleone, Pisa, Pitigliano, Veneziani, Milano, Padoa, Modigliani, Volterra, Toscano, אחרים העדיפו פשוט לתרגם את שמותיהם הקדומים לאיטלקית, דוגמת בית אל שהפך ל-Casadio, קולנימוס ל-Calò ועוד. לעתים היה התרגום מילולי: יום טוב ל-Bondi, מזל טוב ל-Bonaventura, שבת ל-Sabatello, וחיים ל-Vita ו-Vitale.

קבוצת משפחות אחרת מקורה במשלח היד שבו עסקה המשפחה: Della Seta = מן המשי, Toaff = רוכל או שומר לילה, Melamed = סוחרים, Funaro = יצרן חבלים, Fornari = אופה, יש גם שהשתמשו בתכונות

אישיות דוגמת: Cabibbe = חביב, Sereni = שלווים, ואפילו Spizzichino = קמצן. החל מהמאה ה-13 הגיעו לאיטליה יהודים מגרמניה שנמלטו מרדיפות קשות בארצם. במאה ה-14 נוספו עליהם גם יהודי צרפת שגורשו ממנה, שמות יהודי גרמניה האיטלקיים כוללים אף הם תרגומים ישירים של השם המקורי או שם המקום שממנו הגיעו לאיטליה. כך תורגם השם Ashkenazi ל-Ashkenazi, Tedesco, Tedeschi, Todesco, כן אפשר למצוא למשל את משפחת Luzzatto, הנגזרת משם העיר Alpron, Lausitz מהעיר היילברון, ו-Morpurgo על שם Marburg, שמות המשפחה הצרפתיים הפכו גם הם לאיטלקיים ברבות השנים: Sarfati = Zarfati Franchetti= Franchetta Harari ("הררי", ככל הנראה על שם הר ה-Montpellier). עם גירוש יהודי ספרד ב-1492 עברו יהודים רבים באיטליה בדרךם לאימפריה העות'מאנית ומקצתם השתקעו בה. אליהם נוספו מאוחר יותר אנוסים מספרד ומפורטוגל, שנקראו פונטינים. היו גם שהגיעו לאיטליה לאחר שכבר התגוררו באימפריה העות'מאנית וכוננו לבנטינים. שמות משפחה ספרדיים טיפוסיים התחילו להופיע באיטליה מתחילת המאה ה-16: Escarel = Ascarelli, Gattagno = Gatteno, גם שמות המשפחה של יהודי ספרד ופורטוגל באיטליה הזכירו לעתים את מקומות המוצא של נושאייהם, כגון Da Costa, Lusitano, Navarra, Castelan ו-Cordovero, Cases, Gerona = Ghiron, Rubello = Rubelios de Mora ועוד. במאה ה-16 וה-17 הגיעו לאיטליה אנוסים מספרד ומפורטוגל שנמלטו מאימת האינקוויזיציה. באיטליה התגוררו האנוסים בעיקר בעיר ליוורנו, שהייתה פתוחה לכל הדתות בחסות הדוכס מטוסקנה, ובונציה, בפרדארה ובאנקונה בחסות האפיפיור. כמה משפחות של אנוסים קיבלו עוד בפורטוגל שמות אצולה פורטוגליים, בזמן הטבלתם לנצרות: Carvalho Fonseca, Mendes, De Nunes ועוד. משפחות האנוסים, שנדדו ברחבי אירופה כדי לקדם את עסקיהן, העדיפו שנים רבות לשאת שמות לא-יהודיים או שמות כפולים דוגמת Camis De Fonseca או Lopez Nunes, או הגה כי כן, אוצר שמות המשפחה של יהודי איטליה הוא גדול ומגוון מאד. השמות שצוינו כאן הם מבוחר מצומצם של דוגמאות ומעידים על מקורותיהם המגוונים של יהודי איטליה ועל סגנונותיהם המשתנים של השמות האיטלקיים.

לעיון נוסף:

1. א' מילאנו, גישור רומא: תמונות מן העבר, תל אביב, 1992, עמ' 270-284.

2. V. Colomi, Cognomi ebraici italiani a base toponomastica straniera. Italia Judaica 3, 1986, 4, Atti del 3o Convegno Internazionale, 15-20.6.1986, Tel Aviv, pp. 31-47

ג'ובנה כמיס' ברוך, נולדה במילנו ועלתה לארץ ב-1968. במשך יותר מ-30 שנה שימשה ספרנית וניהלה את ספריית רשות העתיקות. מאז יציאתה לגימלאות היא מטפלת בספריית המכון לתרבות יהודי איטליה וחוקרת גאולוגיות של משפחות יהודיות באיטליה.